

Domeniul Arhitectură

TEZĂ DE DOCTORAT

- REZUMAT -

***Centralități secundare. Sistematizare și proiecte nefinalizate în
Cluj-(Napoca) între anii 1958-1989***

**Student-doctorand:
Ștefania-Liliana BOCA**

**Conducător științific:
Prof. Dr. Arh. Dana VAIS**

**- Cluj-Napoca -
2025**

(...) aş sublinia că a evita să cunoşti şi ce-au gândit cei dinaintea ta nu poate fi o atitudine constructivă.¹

Lucrarea investighează formarea centralităţilor în oraşele româneşti în timpul perioadei socialiste, precum şi modul în care acestea au servit regimului comunist, generând, în timp, o reţea fragmentară şi discontinuă la scară naţională. Aşa cum sugerează şi titlul, studiul acordă o atenţie deosebită oraşului Cluj(-Napoca).² Dorinţa de a trata subiectul centralităţilor în Cluj-Napoca porneşte de la o carenţă, şi anume cea a teoretizării unor procese care au marcat cadrul construit în timpul perioadei socialiste. Deşi există autori care abordează subiectul urbanizării oraşului Cluj-Napoca în perioada socialistă - majoritatea dintre aceştia fiind chiar arhitecţii care au activat în timpul comunismului - existenţa acelor texte nu este acoperitoare din punctul de vedere al *teoretizării* aspectelor ce au influenţat urbanismul clujean între anii 1947-1989. Valoarea acestor materiale, precum şi a autorilor arhitecţi care au activat în Cluj în perioada socialistă este incontestabilă, însă lucrarea propune completarea acestor texte cu un demers care se uită mai curând spre un *discurs* al urbanismului acestor ani, pentru ca mai apoi să studieze aplicarea acestuia în contextul clujean. Astfel teza propune îmbogăţirea materialului existent cu un *discurs* şi cu o serie de surse primare şi materiale arhivistice care nu au mai fost publicate până în prezent.

Mai departe, lucrarea se concentrează pe studierea discursului legat de ierarhizarea oraşului, pentru ca mai apoi, acest discurs să fie ilustrat la nivel local. Această metodă serveşte în evidenţierea unor aspecte ce țin în primul rând de relaţia dintre teorie şi practică, şi în al doilea rând, ea serveşte în indicarea unor curenţe care apar la nivel local.

În final, perioada socialistă este văzută - desigur, pe bună dreptate - ca o perioadă de oprimare, de distrugerea resurselor intelectuale, sau naturale pe care teritoriul românesc le deţinea. Teroarea care era prezentă atât în sfera politică, cât şi în vieţile private ale arhitecţilor,³ este o chestiune despre care au scris atât autori români, cât şi străini. Aceste lucruri nu trebuie uitate, însă lucrarea de faţă încearcă să surprindă - pe cât posibil - o serie de „episoade” ale urbanismului socialist dintr-o perspectivă imparţială şi să scoată în faţă o serie de teorii care au stat la baza acelor practici întâlnite la nivel local, fără a încerca în vreun fel să valorizeze reacţionar conceptele care au definit oraşele româneşti pentru marea parte a secolului XX. Acest studiu poate servi astfel şi în înţelegerea - şi eventual recalibrarea - atitudinii pe care o avem la nivel colectiv faţă de urbanismul socialist. Aşadar, întrebările de la care porneşte studiul de faţă sunt următoarele:

Cum poate ajuta abordarea conceptului de centralitate în teoretizarea evoluţiei oraşului socialist?

Care este valoarea documentară şi profesională a unor proiecte neterminate din perioada socialistă precum şi a proiectelor de sistematizare?

¹ Vasile Mitrea, „Ocazii pierdute,” în *Cluj-Napoca în proiecte: 50 de ani*, ed. Eugeniu Pănescu (Cluj-Napoca: Casa Cărţii de Ştiinţă, 2016), 30.

² Denumirea oraşului se schimbă în „Cluj-Napoca” în 1974, prin Decretul Consiliului de Stat, nr. 194, în timpul dictaturii lui Ceauşescu, cu ocazia împlinirii a 1850 de ani de la anul 124, momentul în care împăratul Hadrian a ridicat oraşul la rang de municipiu. Aflăm din Stenograma şedinţei din 15 octombrie 1974 a Comitetului executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, că Ceauşescu spune: „După datele pe care le-am primit eu reiese că Napoca este o denumire dacă. După datele date de istorici mi s-a supus că este o denumire dacă, iar romanii au păstrat-o. Deci propunem o denumire dacă şi una romană.” Arhivele Naţionale, Fond C.C. al P.C.R. secţia Cămară, Dosar nr. 111/1974, ff. 59 - 60. Pentru cursivitatea textului, folosim denumirea de *Cluj* când vorbim de perioada care precedă anul 1974 şi *Cluj-Napoca* pentru situaţiile în care discutăm de perioada cuprinsă între 1974-1989.

³ Tom Sandqvist şi Ana Maria Zahariade, *Dacia 1300. My generation* (Bucureşti: Simetria, 2003), 10.

Definirea subiectului

Teza propune o întoarcere spre principalele idei care au generat ierarhizarea orașelor românești în perioada socialismului, pentru a găsi noi interpretări și narative asupra acestora. În secolul XX, apare ceea ce Francoise Choay numește „noua ordine,”⁴ care presupune o adaptare a orașului la societatea care îl locuiește. Odată cu venirea regimului comunist la putere, centrul istoric medieval al orașului se extinde, și odată cu aceasta, dispare și acea suprapunere de funcțiuni cu calități speciale, aflate până în acel moment într-un singur loc.⁵ Astfel găsim interesant de studiat „re-aranjarea” acestor puncte de interes în oraș, atât în termeni morfologici, cât și teoretici. În cazul orașului Cluj-Napoca, acesta a fost gândit în perioada socialistă ca un oraș policentric constituit din centrul istoric și trei *centre secundare*. Însă această abordare a fost complet abandonată după căderea regimului comunist. În condițiile în care orașul se confruntă în prezent cu un tip de expansiune incontrollabilă, întoarcerea atenției spre momentele de expansiune a orașului socialist poate servi la înțelegerea structurii intrinseci a orașului. Astfel, studiul încearcă să aducă în lumină discursurile despre *centru*, *centru secundar* și *centralitate* în concepția urbanismului socialist.

În discuția legată de ierarhizarea orașului, este invocată ca temă principală, tema *centrului secundar*. Centrele secundare sunt văzute în lucrarea de față ca fiind acele dezvoltări urbanistice care au capacitatea (morfologică și funcțională) de a genera spații cu caractere centrale și care stabilesc o legătură strânsă cu un *centru* principal. În Cluj, centrele secundare se vor traduce prin două proiecte, apărute în urma aprobării schiței de sistematizare din anul 1976: Piața Mărăști și centrul Mănăstur. Ulterior își va face apariția și cel de-al treilea centru secundar, numit ulterior schiței din anul 1976 și anume, centrul Zorilor. Lucrarea dezvăluie momentul încercării de a crea centre secundare anterioare perioadei optzeciste, pe care le-am numit centre secundare *avant la lettre*. În lucrarea de față însă, studierea *centrului secundar* nu poate fi completă fără studierea unor subiecte secundare, cum ar fi abordarea *centralității* în discursul perioadei, sau abordarea subiectului *sistematizării* socialiste. Pentru a fundamenta analiza subiectului principal - cel al centralității secundare - lucrarea va invoca două subteme.

Prima subtemă constă în studierea procesului de sistematizare. Acesta este cunoscut ca fiind principalul mod prin care orașele românești au fost urbanizate în perioada socialistă.⁶ Sistematizarea debutează în perioada socialistă ca un mecanism greu de definit și puțin cunoscut de către arhitecți, urmând ca la căderea regimului comunist din anul 1989, aceasta să devină legea sub care se construiesc - și se demolează - multe din orașele românești. Lucrarea explorează perioadele în care sistematizarea a cunoscut „intensități” și chiar și definiții diferite, precum și modul în care aceste definiții au contribuit activ la construirea unui discurs legat de ordonarea teritoriului la diferite scări. Studierea procesului de sistematizare servește astfel la punerea în context a discursului legat de *centralitate*, *centru secundar* și *centru*. Pe lângă studierea la nivel teoretic, economic și politic a procesului de sistematizare, lucrarea încearcă să surprindă și procedeele prin care sistematizarea a fost aplicată în Cluj(-Napoca).

Cea de-a doua subtemă pe o propune lucrarea este cea a proiectelor neterminate. Acestea scoate în evidență procesul de transformare al orașului la nivel local, care a fost unul

⁴ Francoise Choay, *Urbanismul, Utopii și Realități* (trad. Kázmér Kovács; București: Paideia și Simetria, 2002), 15.

⁵ Mihai Alexandru, *Policentralitate și coerență metropolitană* (București: Asociația ARTA în Dialog, 2020), 19.

⁶ Termenul este folosit încă de la începutul secolului XIX în spațiul românesc, însă a ajuns consacrat în perioada socialistă. Dana Vais, „Systematization: A Key Term in 20th-Century Romanian Urbanism,” în *The Terms of Dwelling: Re-Theorizing Housing Through Architecture*, eds. Yael Allweil and Gaia Caramellino, (Lisabona: Cogitatio Press, 2022), 208.

discontinuu. Subtema proiectelor incomplete este invocată pentru a evidenția o serie de tensiuni care apar între *intenție și rezultat*, adică diferența dintre țelul urbanismului socialist și resursele disponibile la nivel local. Exemplificarea proiectelor incomplete prin studiile de caz ale proiectelor pentru centrele secundare și ale proiectelor de sistematizare ale orașului Cluj-Napoca indică o serie de eșecuri administrative, legislative și profesionale și în final, confirmă vulnerabilitățile interne ale sistemului la nivel local.

Caracterul de *neterminat* sau *incomplet* al dezvoltărilor urbanistice socialiste sunt chestiuni pe care și arhitectul Vasile Mitrea,⁷ precum și alți arhitecți locali, le explorează în textele lor din volumul *Cluj-Napoca în proiecte: 50 de ani*. În acestea, arhitecții autori afișează în general un grad de nemulțumire față de un sistem perceput ca nedrept, care a împiedicat realizarea proiectelor conform intențiilor inițiale. Unele dintre textele incluse în volum au chiar un ton apologetic, prin care arhitecții „se scuză” și „își justifică” colaborarea cu un sistem astăzi stigmatizat, prin evidențierea calităților unor proiecte nerealizate. Lucrarea încearcă pe cât posibil să nu valorizeze reacționar studiile de caz abordate. Proiectele neterminate sunt prezentate atât din perspectiva arhitecților, cât și din perspectiva autorităților și instituțiilor care se ocupă de avizarea și autorizarea acestor proiecte.

Datorită dimensiunilor și formatului prezentei lucrări, facem clarificarea că lucrarea nu aspiră spre a relata o istorie generală a centralității secundare manifestate în întreaga țară, ea abordează doar cazul punctual al orașului Cluj-Napoca. Din cealaltă perspectivă, lucrarea de față nu este nici o istorie generală a urbanismului din Cluj-Napoca, ci reprezintă doar abordarea celor trei subiecte principale mai sus menționate. În acest fel încurajăm o posibilă continuare a lucrării, ea rămânând deschisă pentru reveniri ulterioare.

Definirea termenilor

Pentru a fundamenta demersul teoretic, găsim important să clarificăm o serie de termeni pe care îi folosim pe parcursul lucrării. Noțiunile de *centru*, *centralitate* sau *centru secundar* pot avea înțelesuri variabile și adesea difuze. Ceea ce conferă acestor termeni o anumită ambiguitate conceptuală este faptul că ei sunt prezenți în câmpuri disciplinare diverse. *Centralitatea* poate fi înțeleasă în termeni urbani - la diverse scări: intraurban, urban, regional sau chiar global - economici, politici sau sociali. Așa cum relatează și Mihai Alexandru, subiectul *centrului* poate fi unul aproape *abuziv* datorită tuturor înțelesurilor pe care le înglobează această noțiune.⁸ În contextul urbanismului socialist, discuția devine și mai complicată deoarece termenul vine și cu o încărcătură ideologică. Așadar, în cele ce urmează vom clarifica sensul termenilor de *centru*, *centru secundar*, *centralitate* și *centralitate secundară*, folosiți în prezenta lucrare.

Centrul va avea înțelesul de punct principal de referință, sau element fundamental, principal într-un oraș. Atât la nivel funcțional cât și la nivelul morfologic, centrul are abilitatea de a coordona, de a forma și structura orașul. Însă el nu poate fi perceput fără un țesut în jurul său. Astfel centrul își arată *superioritatea* în momentul în care este înconjurat de **periferii**. Centrul este astfel acea structură extrovertită, care se remarcă la nivelul țesutului urban ca fiind legat de materia urbană în care se găsește și care oferă coerență structurii urbane, printr-o serie de reguli pe care tot centrul le stabilește. De aici reiese și rolul centrului, care este acela de a structura orașul, dar și structurile urbane marginale, devenind astfel central pentru *ceva*. Legat de aceasta, centrul prezintă și capacitatea de a se auto-structura, adică de a se ierarhiza în diverse alte centre de interes specializate.⁹ Calitatea centrului de a fi „centralizator și

⁷ Mitrea, „Ocazii pierdute,” 30.

⁸ Mihai Alexandru, *Policentralitate*, 42.

⁹ Mihai Alexandru, *Policentralitate*, 37.

centrant, este o parte fundamentală a structurii urbane, deci a unui întreg, constituită, la rândul ei, ca un întreg compus din părți și puncte de interes aflate într-o anumită stare de coeziune.”¹⁰

Centrul secundar este materializarea fizică a un stări centrale în oraș, prin preluarea unor funcțiuni cu rol central și prin degrevarea centrului principal de o serie de roluri sau funcțiuni specifice. Ele au de obicei o anumită specializare. Centrul secundar păstrează o relație strânsă cu centrul și devine de fapt extensia acestuia în teritoriu. Cu toate că se asociază cu centrul principal, centrul secundar este totuși o prezență autonomă, adică se poate deservi pe sine, fără a se izola de centrul orașului. El poartă acel rol special pe care îl are centrul principal, dar la nivel local, în zona sa de polarizare, care este îndepărtată de centru, tocmai pentru ca centrul să poată ajunge în zone mai distante ale orașului.

Mai departe, folosim termenul de **centralitate**. Materializarea centralității în realitate poate rezulta într-o structură morfologică de tipul unui *centru*, însă termenul de centralitate nu descrie doar un centru fizic, ea descrie *caracterul* unui spațiu care creează interes. Centralitatea se poate suprapune cu un spațiu static, care are caracter de centru în oraș, dar ea poate apărea și în alte zone ale acestuia, deci deține un caracter dinamic. Centralitatea nu este o chestiune ușor de identificat¹¹ sau de măsurat, ea se poate naște și poate să dispară la fel de rapid. Astfel, termenul de *centralitate* va fi folosit în termeni teoretici și va fi înțeles în sensul de „caracter central” al unui spațiu.

Referindu-ne la **centralitatea secundară**, aceasta apare în locuri care diferă de centrul principal. O diferență între centru și *centralitate secundară* este aceea că ce-a de-a doua este mai „flexibilă în raport cu limitele; nefiind ancorată într-un loc anume, este mai ușor afectată de procesele de transformare și se poate instala sau se poate propaga în diferite părți în teritoriu.”¹² Centralitatea secundară este înțeleasă ca o urmare a centrului, deoarece ea devine utilă centrului în propagarea rolului său organizator în oraș.

Mai departe, facem o precizare referitoare la terminologia folosită pe parcursul lucrării atunci când ne referim la arhitectura și urbanismul perioadei cuprinse între anii 1947-1989, și anume la **comunist versus socialist**. În literatura de specialitate cei doi termeni sunt interschimbabili și descriu în fapt aceeași perioadă, însă în lipsa unui consens terminologic clar, considerăm necesar să explicăm opțiunea pentru utilizarea termenului „socialist.” Această alegere vine în primul rând din considerente de ideologie; proiectul comunist a prezentat două etape: etapa inferioară socialistă și abia apoi etapa comunistă, care trebuia să fie cea „superioară.” Considerăm că etapa comunistă a rămas un obiectiv *utopic*, la care ideologia și economia din România nu a ajuns niciodată, chiar dacă partidul politic era numit „comunist.”¹³ Așadar, alegerea termenului „socialist” este motivată de dorința de a sublinia specificul ideologic și economic al regimului, fără a reduce arhitectura și urbanismul acestei perioade doar la dimensiunea lor politică.

Apoi, folosim termenul „socialist” pentru a sincroniza prezenta lucrare la un discurs internațional, în care în mod uzual este preferat mai degrabă termenul de „socialist.” Nu în ultimul rând, considerăm că istoria recentă este *încă* un subiect sensibil pentru publicul larg. În dorința de a reevalua o serie de aspecte ale istoriei recente, termenul de „comunism” poate presupune o încărcătură emoțională mai mare pentru publicul general, care poate primi această lucrare cu anumite resentimente. Considerăm că termenul „socialist” este mai potrivit în acest sens, deoarece el păstrează un grad mai ridicat de neutralitate afectivă față de publicul general.

¹⁰ Mihai Alexandru, *Policentralitate*, 37.

¹¹ *Ibid.*, 38.

¹² *Ibid.*, 40.

¹³ Prin denumirea Partidului Comunist Român, între anii 1965-1989.

Metodologie

Prezenta lucrare este dezvoltată în primul rând pe baza studierii literaturii de specialitate existente care tratează subiectul istoriei arhitecturii și urbanismului socialist în România. Există o serie de lucrări exemplare pentru studierea acestui subiect.¹⁴ Chiar dacă majoritatea dintre acestea studiază o perioadă mai restrânsă, cea așa-numitului *modernism* și majoritatea dintre ele se referă la capitală, acestea au reprezentat un punct de plecare pentru lucrarea de față.

Lucrarea de doctorat a arhitectului Vasile Mitrea *Rezidențialul clujean până în anul 2006*¹⁵ este un alt asemenea punct de pornire pentru prezenta cercetare. Lucrarea sa tratează în detaliu aspecte ale locuirii din Cluj, atingând și problema urbanismului. De asemenea, o altă sursă importantă o reprezintă cartea *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani*,¹⁶ care este relevantă pentru mărturiile unora dintre arhitecții care au activat în comunism (Vasile Mitrea, Emanoil Tudose, Radu Spânu, Aurelian Buzuloiu, Gheorghe Elkan, Sorin Scripcariu, Eugeniu Pănescu). Problema urbanizării orașului Cluj-Napoca a fost abordată de către arhitectul Vasile Mitrea și inginerul Marian Lazăr și în volumul *Urbanism și urbaniști din Cluj*.¹⁷ Lucrarea este deosebit de importantă, cu toate că reia în mare materialul grafic și istoric prezentat de Vasile Mitrea în cartea mai sus amintită, *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani*. De această dată, totuși, informația este redată într-o ordine *oarecum* cronologică. Deși incontestabile ca și calitate documentară, ultimele două volume menționate sunt mai curând valoroase din punctul de vedere al întrebărilor pe care le lansează.

Mai departe, cercetarea revistei de specialitate *Arhitectura R.P.R.*, mai apoi devenită *Arhitectura* care documentează întreaga perioadă a socialismului 1948-1989, a fost instrumentală în extragerea teoriilor și dezbaterilor de la acea vreme. De asemenea, din această perioadă au fost selectate și studiate o serie de volume care documentează subiectul urbanismului și sistematizării. *Sistematizare. Manual pentru elevii școlilor tehnice de arhitectură* este unul dintre volumele care au stat la baza cercetării pentru clarificarea unor noțiuni de bază precum *sistematizare, centru și centralitate*.¹⁸ Apoi volumul *Unități Urbanistice Complexe* de Romeo Rău și Dan Mihuță¹⁹ scoate în față un discurs al anului 1969 legat de metodele și teoriile folosite de urbaniștii români pentru a ajunge la optimizarea orașelor. Tot această lucrare este cea care clarifică o serie de aspecte legate de viziunea urbaniștilor asupra centralității secundare la finele deceniului al șaselea. *Urbanismul în România* coordonat de Cezar Lăzărescu²⁰ este un alt volum de referință pentru evidențierea a unor aspecte legate de centralitatea secundară la finele deceniului al șaptelea. Pentru clarificarea unor termeni folosiți în perioada optzecistă a fost important volumul *Mic lexicon ilustrat al noțiunilor de*

¹⁴ În ordine alfabetică aceste lucrări sunt următoarele: Juliana Maxim, *The Socialist Life of Modern Architecture: Bucharest, 1949-1964* (Londra: Architext, 2018). Mara Mărginean, *Ferestre spre furnalul roșu: urbanism și cotidian în Hunedoara și Călan (1945-1968)* (Iași: Polirom, 2015). Miruna Stroe, *Locuirea între proiect și decizie politică. România 1954-1966* (București: Simetria, 2015). Irina Tulbure, *Arhitectură și urbanism în România anilor 1944-1960: constrângere și experiment* (București: Simetria, 2016). Ana Maria Zahariade, *Arhitectura în proiectul comunist. România 1944-1989* (București: Simetria, 2011).

¹⁵ Vasile Mitrea, „Rezidențialul clujean până în anul 2006” (teză de doctorat, Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, 1998).

¹⁶ Eugeniu Pănescu, coord., *Cluj-Napoca în proiecte 50 de ani 1960 – 2010* (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2016).

¹⁷ Lazăr Marian și Vasile Mitrea, *Urbanism și urbaniști din Cluj* (Cluj-Napoca: Casa cărții de știință, 2021).

¹⁸ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare. Manual pentru elevii școlilor tehnice de arhitectură* (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1969).

¹⁹ Romeo Rău și Dan Mihuță, *Unități Urbanistice Complexe* (București: Editura Tehnică, 1969).

²⁰ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul în România* (București: Editura Tehnică, 1977).

sistematizare, coordonat de Mircea Cardaș.²¹ În final, în scopul înțelegerii valențelor pe care procesul de sistematizare trebuie să le surprindă în perioada anilor 1980, au fost studiate lucrările lui Mircea Enache *Modele matematice în sistematizare*²² și Virgil Ioanid *Sisteme informaționale pentru luarea de decizii în sistematizare*.²³

Tema *centralității* este una extraordinar de vastă, care a fost studiată de o serie de profesioniști din medii diferite, fiecare adăugând o definiție, sau o nouă valență centralității. Însă subiectul este dezbătut în amănunt în lucrarea regretatului urbanist Mihai Alexandru,²⁴ care face un studiu exhaustiv asupra policentralității din perspectiva unui profesionist din domeniul urbanismului. Această lucrare a folosit la clarificarea unor termeni legați de morfologia orașului și anume termenii: *centralitate, centru, centru secundar și periferie*.

Un rol deosebit de important l-au avut și sursele primare folosite și identificate, cele care dau și elementul de originalitate al prezentei lucrări. La momentul prezentării acestei lucrări (2025) Cluj-Napoca nu posedă o arhivă publică a fostului Institut de Proiectare. Documentele recuperate din fosta Direcție de Sistematizare, Arhitectură și Proiectare a Construcțiilor din Cluj-Napoca se află în prezent colectate într-un spațiu de ample dimensiuni, dar care prezintă mai degrabă un caracter de depozit, la care accesul publicului este interzis. Modul în care sunt păstrate documentele este unul inadecvat și nu există o organizare a acestora pe dosare. De asemenea, nu există o indexare a documentelor, deci nu se cunoaște cu precizie ce există și ce nu există în această „arhivă.” Cu toate acestea, cu ajutorul domnului arhitect șef al județului Cluj, Claudiu Salanță, a fost posibilă vizitarea acesteia, precum și documentarea anumitor planșe de arhitectură și a unor părți scrise din aceste proiecte, ale fostului DSAPC Cluj. Documentele prezentate în această lucrare au astfel un caracter inedit. Din acest motiv, o parte din acele memorii scrise aferente proiectelor, sunt transcrise în anexele tezei.

O altă sursă primară folosită în prezenta lucrare a fost interviuarea arhitecților clujeni care au proiectat în perioada socialistă, tema lucrării în sine fiind o oportunitate pentru a scoate în față poveștile locale ale orașului. Aceste interviuri au fost puse față în față cu documentele de arhivă identificate. Nu în ultimul rând, materialul grafic, diagramele și tabelele prezentate pe parcursul lucrării au ajutat în înțelegerea unor subtilități ale planurilor identificate în arhive și au fost incluse în scopul clarificării unor aspecte ce țin de proiectele neterminate ale orașului.

Structura lucrării

Structura lucrării urmărește redarea în ordine cronologică a dezvoltării conceptului de centralitate secundară, în șapte capitole după cum urmează:

Primul capitol *În Absența Centralității (1947-1957)* abordează punctul zero al urbanismului socialist, care însă nu se suprapune cu un discurs despre centralitate. Cu toate acestea, capitolul încearcă să redea relevanța lipsei subiectului pentru subiect, precum și un moment relevant pentru orașul Cluj: descentralizarea profesiei din anul 1957.

Al doilea capitol *Bazele Centralităților Secundare (1958-1964)* prezintă o serie de fapte care contribuie la punerea bazelor centrelor secundare *avant la lettre*. Capitolul va relata evenimentele și documentele care au dus la introducerea primelor centre secundare *nenumite*, care - încă - nu au la baza lor un discurs, ci o serie de decrete, precum și nou

²¹ Mircea Cardaș, coord., *Mic lexicon ilustrat al noțiunilor de sistematizare* (București: Editura Tehnică, 1983).

²² Mircea Enache, *Modele matematice în sistematizare* (București: Editura Tehnică, 1977).

²³ Virgil Ioanid, *Sisteme informaționale pentru luarea de decizii în sistematizare* (Editura Tehnică, București: 1978).

²⁴ Mihai Alexandru, *Policentralitate*.

instaurata schiță de sistematizare. Este prezentată situația schiței de sistematizare în Cluj, adică o primă variantă a acesteia, care nu este însă avizată.

Al treilea capitol *Apariția Discursului (1965-1968)* prezintă introducerea primului discurs formulat de arhitecții români, legat de structurarea orașelor românești, din care va rezulta și un anumit tip de centralitate practicat în acești ani și anume, centrul ca *obiect*.

Al patrulea capitol *Reevaluările Schiței de Sistematizare pentru Orașul Cluj* sunt tratate în detaliu aspectele problematice ale celor două versiuni ale schiței de sistematizare din anii 1965 și 1969. Acestea sunt relevante în definirea schiței de sistematizare a orașului din 1973, cea care include cele două mari centre secundare *numite* ale orașului, Mărăști și Mănăstur.

Al cincilea capitol *Trecerea de la Directive la Normativitate (1974-1989)* prezintă o serie de schimbări în plan teoretic, care servesc la crearea unui discurs legat de centralitate. Mai apoi capitolul introduce o serie de chestiuni cu privire la Legea Sistematizării apărută în anul 1974.

Al șaselea capitol *Apariția Centrelor Secundare* prezintă aspecte ale centralității așa cum este ea văzută în perioada cuprinsă între anii 1974-1989. Tot în acest capitol sunt exemplificate centrele secundare *numite* ale orașului Cluj-Napoca: Mărăști, Mănăstur și Zorilor.

Ultimul capitol *Concluzii* face o sinteză cu privire la apariția cronologică a centralităților secundare și scoate în evidență o serie de idei principale pe care le tratează lucrarea.

1. În Absența Centralității (1947-1957)

Primii ani după instaurarea regimului comunist sunt marcați de dorința de reconfigurare a sistemului urban, care *trebuie* să rescrie complet moștenirea orașului interbelic, în numele uniformizării și al eficienței. Cu toate acestea, uniformizarea rămâne un ideal care impune probleme în realizare. Termeni precum *ierarhie*, *ordine*, *uniformizare* sunt folosiți acum fără a avea la baza lor un discurs sau o metodologie, ci doar un *șablon* estetic. Acest prim capitol trece în revistă o serie de contradicții între dorința de a ajunge la *uniformizare* și lipsa de resurse care duce în realitate la o perioadă aproape stagnantă²⁵ din punct de vedere al dezvoltării orașelor. În același timp, capitolul încearcă să sublinieze relevanța lipsei unei viziuni asupra centralității, pentru subiectul centralității secundare, adică relevanța lipsei subiectului pentru subiect.

Capitolul încearcă să indice faptul că la nivel național înțelegerea fenomenelor urbanistice de factură sovietică sunt transpuse în realitate într-o manieră simplistă. Statutul vulnerabil pe care îl are Partidul Comunist în primii ani ai comunismului în România, competiția politică, sau a diverselor organizații locale pentru resurse, duc astfel la un proces aleatoriu de urbanizare. Acest proces duce mai departe la absența unei viziuni clare asupra urbanismului, din care reies o serie de proiecte care se poziționează sub așteptările politice, economice și profesionale. Conștientizarea acestui fapt de către partidul unic, va duce – în perioada următoare anului 1957 - la urgentarea unei înțelegeri mai aprofundate a unor probleme ce țin de urbanism și de ordonarea orașelor prin intermediul unor forme diferite de *centralitate*.

*

La nivel local, în lipsa unor planuri de dezvoltare a orașului Cluj, problema locuirii devine una urgentă. După bombardamentul din 2 iunie 1944, care vizează zona gării, sinagogii

²⁵ Cel puțin dacă privim din perspectiva celorlalte perioade ale urbanismului socialist.

evreiești de pe Strada Horea, Strada Fabricii de Chibrituri și zona fabricii Dermata,²⁶ orașul se confruntă cu o serie de probleme la nivelul locuirii. Un alt conflict intern la nivel local apare în urma Tratatului de pace de la Paris din anul 1947, când orașul este reintrodus în componența României. Din nevoia de a atenua multiplele crize prin care orașul trece după război, dar și de a atinge țintele impuse de Comitetul Central, este compus un corp politic ce va încerca să facă față noii situații. Astfel, în Clujul anilor 1947 este prioritară o reafirmare a spiritului naționalist, precum și abolirea oricărui mod de subminare a puterii comuniste, care este în continuă creștere.

Cu toate acestea, pe fundalul crizei locuirii²⁷ apare la nivel național modelul cvartalului la finele anilor 1940, care va încerca să se adapteze și în Cluj. În perioada cuprinsă între anii 1947-1957 se vor realiza doar o serie de reparații de dimensiuni modeste la nivelul orașului.²⁸ Intervențiile de cvartale din orașul Cluj apar doar punctual, amplasate la marginea orașului preexistent: cvartalul de pe Strada 13 Septembrie, cvartalul de locuințe între Strada Horea și Strada Crișan și cvartalul cu 10 locuințe muncitorești din cartierul Iris. Dimensiunile reduse ale acestor cvartale construite sunt insuficiente pentru rezolvarea problemelor de locuire cu care se confruntă orașul. Astfel, modelul cvartalului se adevărește a fi unul mai curând ineficient.

Dacă *centrul* orașului este asociat în această perioadă cu o structură specială, *burgheză*, cvartalul nu face decât să întărească acest rol în primul deceniu al dezvoltării socialiste. Față de centrul orașului, care este un nucleu coerent, cvartalul apare ca opusul acestuia. Dacă *centrul* este prin definiție o formulă care se concentrează, cvartalul este o formulă care se va *dispersa*. Cvartalul nu va reuși însă să *uniformizeze* orașul, ci el se subordonează regulilor deja stabilite în perioadele de dezvoltare anterioare.

Din aceste motive la nivel național cvartalul se dovedește a fi un model greu de implementat. Experimentul eșuat al anilor 1947-1957 va duce astfel la *un nou început* al urbanismului socialist din România, mai exact, la introducerea unor teorii care au ca subiect principal ierarhizarea orașului și care la rândul lor se vor manifesta prin dorința de a înțelege la nivel teoretic aspecte ce țin de *centralitate* și ierarhizare.

*

În anii următori se va căuta în continuare idealul uniformizării, însă uniformizarea societății se va baza pe dispersia centralității în teritoriu. Această căutare va atinge pe de o parte domeniul urbanismului și pe de altă parte, va aduce modificări în organizarea profesiei de arhitect. Astfel, urmând perioada de confuzie a anilor 1947-1957, discuția în jurul urbanismului care structurează, pornește de fapt la cele două descentralizări succesive ale profesiei în perioada comunistă. Prima dintre acestea, se întâmplă prin intermediul *Hotărârii privind organizarea construcțiilor și profilarea institutelor de proiectare și cercetări* (1956). Prin acest document cu caracter legislativ se pornește demersul descentralizării și imediat după acest moment, în anul 1957, sunt înființate Institutele Regionale de Proiectare (I.R.P.).

²⁶ Virgil Târau, „Viața politică și problema locuințelor la Cluj în anii 1945-1946”, în *Viață privată, mentalități colective și imaginar social în Transilvania*, (Oradea-Cluj: Editura Presa Universitară Clujeană, 1995-1996), 72.

²⁷ Creșterea rapidă a populației urbane este de altfel un fenomen comun al țărilor dezvoltate sau în curs de dezvoltare. În România, în 1930 locuitorii orașelor care locuiau în orașe cu o populație de peste 100.000 e locuitori însumau 6,6% din populație, în 1965 deja se vorbește despre 17% din populație. Alexandru Budișteanu, „Aspecte și probleme urbanistice privite prin prisma experienței internaționale,” *Arhitectura*, 4 (1967): 5.

²⁸ Dezvoltarea la nivelul anului 1947 constă în câteva lucrări de reparații: „(...) s-au realizat lucrări scoțând piatră, reparând străzi, curățind șanțuri și străzi făcând săpături la introducerea gazului metan, reparând și curățind clădiri pentru cămine studențești [Sic!] și altele de folos obștești în valoare de peste 500.000 Lei.” S.J.A.N. Cluj, fond *Comitetul Județean al P.C.R. – Cluj*, dosar nr. 1/1947, f. 52.

Acest lucru vizează o expansiune în teritoriu a arhitecților și are rolul de a uniformiza eforturile de sistematizare și de construcție a locuințelor în cele 16 proaspăt formate regiuni ale țării.

2. Bazele Centralităților Secundare (1958-1964)

Momentul descentralizării profesiei apare ca un semnal de alarmă asupra neajunsurilor apărute la nivel urbanistic în spațiul românesc. Acestea, la rândul lor, semnaleză o criză la nivel teoretic în practica de urbanism a finalului de deceniu, pe care cvartalul nu a reușit să o rezolve.

Un document important în sensul rezolvării problemelor de ordin urbanistic din țară anul 1957 este elaborat *Studiul privind problema construcțiilor de locuințe și social culturale din RPR*.²⁹ Prin formularea acestui studiu este manifestată dorința de a simplifica procesul de realizare a proiectelor de sistematizare. Se propune o valabilitate de 5-10 ani pentru aceste documente, precum și elaborarea lor de către organele de proiectare locale sau centrale.

Un alt element care schimbă perspectiva asupra schiței de sistematizare, dar care de data aceasta apare la nivel politic, este discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej din cadrul Plenarei din anul 1958. Acesta marchează de fapt momentul care instaurează *schimbarea* în spațiul românesc, el fiind ecoul întârziat al discursului lui Nikita Hrușciov din decembrie 1954. În cadrul plenarei, pe lângă cerințele conducătorului de partid legate de eficiență și raționalizare, Dej enumeră și o serie de cerințe cu privire la urbanism. Acesta critică deschis și drastic urbanistii care au lucrat la puținele proiecte urbanistice din țară, numind acei arhitecți care sunt „vinovați” de producția planurilor de sistematizare din ultimii ani.

Ca răspuns la aceste critici, numărul 2/1959 al revistei *Arhitectura R.P.R.*, este dedicat în întregime problemelor ce țin de sfera urbanismului.³⁰ Pe lângă schimbul de replici dintre arhitecți și organele politice, în acest număr al revistei este marcată o schimbare în plan *teoretic*. Gustav Gusti deschide discuția despre o serie de teme care îi preocupă pe arhitecți în această perioadă. El descrie o posibilă direcție teoretică pentru următorii ani, anticipând astfel teoria *unităților urbanistice complexe*, care va ajunge la o formulare completă abia la finalul deceniului al șaselea. Deocamdată Gustav Gusti folosește denumirea de „unități complexe” sau „unități complexe urbanistice.”³¹ Prin articolul său, Gusti încearcă de fapt conturarea unui discurs al urbanismului care *structurează*. De la uniformizarea anilor 1950, se ajunge astfel la testarea unui discurs care ia în considerare ierarhia. Gusti face pentru prima dată referire și la tendințele occidentale, și anume la *unitatea de vecinătate*.

*

Pe lângă discuțiile din cadrul revistei *Arhitectura R.P.R.* apărute în plan politic și teoretic, la nivel legislativ anii 1958 și 1959 vin cu modificări majore în ceea ce înseamnă evoluția și dezvoltarea orașelor românești. Dacă până în anul 1958 procesul de sistematizare se realizează punctual, prin proiecte care vizează zone restrânse ale orașelor, în anul 1958 apare Decretul nr. 545 *privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau a unor*

²⁹ Preluat din lucrarea Mirunei Stroe. Studiul nu a fost niciodată publicat, însă este descris în detaliu de către autoare. Miruna Stroe, *Locuirea*, 92.

³⁰ Este pentru prima oară când revista dedică un întreg număr problemelor de urbanism de la instaurarea regimului comunist.

³¹ Gustav Gusti, „Construcția de Locuințe și Urbanismul,” *Arhitectura R.P.R.*, 2 (1959): 46.

acțiuni de interes de stat.³² Prin acesta se impun două aspecte noi și relevante pentru noua schiță de sistematizare: obligativitatea existenței autorizației de construire precum și posibilitatea exproprierii în schimbul unei plăți. Acest decret este cel care simplifică legislația legată de exproprieri și face într-un final posibilă construirea în centru, sau în perimetrul orașelor existente, pe baza rețelelor deja existente. În sprijinul acestuia, vine și Hotărârea nr. 1673 din anul 1959 *privind îmbunătățirea activității de sistematizare și de proiectare a construcțiilor în cadrul sfaturilor populare*,³³ prin care este definită clar aplicarea procedurii *schițelor de sistematizare*.

O altă schimbare importantă care apare acum în plan discursiv constă în apariția unei definiții pentru practica de sistematizare, care este acum ridicată la rang de *disciplină*³⁴ și *metodă* (în cazul sistematizării teritoriale). Ea devine un instrument *complex*, care are ca scop organizarea orașelor noi și existente și se preocupă de înțelegerea problemelor de ordin urbanistic, social, economic, politic, teoretic și ideologic. Pe scurt, sistematizarea este de acum un instrument *științific*, care trebuie să schimbe cu totul paradigma orașelor românești.³⁵ Totodată este enunțată și relația sistematizării cu urbanismul: „Sistematizarea orașelor - domeniu în care urbanismul s-a născut și de unde își trage numele - constituie sectorul în care apar acum cele mai acute probleme de proiectare urbanistică.”³⁶ Așadar diferențele dintre cei doi termeni sunt fine, drept dovadă cei doi termeni ajung să fie ușor de confundat, sistematizarea ajungând să fie echivalentă cu însăși practica de *urbanism*.

*

Odată cu introducerea schiței de sistematizare, în anul 1959 devine evident interesul pentru sistematizarea tuturor orașelor românești. În plan local, în Cluj, apare un prim studiu pentru schița de sistematizare care urmărește în primul rând definirea profilului economic al orașului, precum și definirea și păstrarea unor limite intravilane, în afara cărora nu se pot realiza locuințe.

Acest studiu pune de fapt bazele primei schițe de sistematizare. Documentul care avea să devină prima schiță de sistematizare a orașului Cluj apare în anul 1960 și este întocmit în cadrul Institutului de Studii în Construcții, Arhitectură și Sistematizare (I.S.C.A.S.) din București. Proiectul cu nr. 3004/1960, este realizat de o echipă de proiectanți din capitală, șeful de proiect fiind arhitectul Ion Alexandru Davidescu. Proiectul pentru schița de sistematizare a orașului Cluj, ajunge deja în anul 1960 la autoritățile care au în sarcină avizarea schițelor de sistematizare și anume: Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare (C.S.C.A.S.), Comitetul de Stat al Planificării (C.S.P.) și Sfatul Popular al Regiunii Cluj. Cele trei instituții acordă fiecare câte un aviz pentru documentația pusă la dispoziție. Cu toate acestea, aprobarea schiței nu mai are loc. Fiind vorba despre un proces

³² Consiliul de Stat, Decret nr. 545 din 26 decembrie 1958 *privind reglementarea amplasării construcțiilor, precum și trecerii în proprietatea statului a terenului și construcțiilor necesare efectuării unor lucrări sau a unor acțiuni de interes de stat*, publicat în Monitorul Oficial nr. 41 din 30 decembrie 1958.
<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/125>

³³ Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1673, *privind îmbunătățirea activității de sistematizare și de proiectare a construcțiilor în cadrul sfaturilor populare*, publicată în Colecția de hotărâri și dispoziții ale Consiliului de Miniștri nr. 43 din 27 noiembrie 1959.

³⁴ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare. Manual pentru elevii școlilor tehnice de arhitectură*, (București: Editura Didactică și Pedagogică, 1969), 3.

³⁵ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 4.

³⁶ M. Silianu, „Probleme actuale ale urbanismului în R.P.R.,” *Arhitectura R.P.R.*, 2 (1962): 6.

relativ nou apărut, această dificultate apare deoarece în anul 1960 nici una dintre cele trei instituții nu știe cine este în măsură să ofere aprobarea finală.³⁷

Înțelegem că eșecul numeroaselor proiecte de sistematizare realizate spre finalul deceniului al cincilea, se datorează astfel și instituțiilor, care nu oferă sprijinul necesar pentru realizarea acestor proiecte. În această perioadă, contrar noilor hotărâri și decrete care se referă de schițele de sistematizare, instituțiile statului cer spre exemplu amplasarea unor construcții în periferiile orașelor „în timp ce multe terenuri libere, avînd aceste dotări, au rămas nefolosite în mijlocul orașelor.”³⁸ Astfel, se pare că instituțiile nu sunt sincronizate de fapt cu directivele politice, arătând o atitudine de tip *laissez faire* față de problemele sistematizării.

Din acest moment schița de sistematizare a orașului va trece printr-o serie de revizuri și va fi de fapt aprobată doar în anul 1976.

*

Așa cum este prevăzut și în schița de sistematizare, dar și în discursul lui liderului politic Gheorghe Gheorghiu-Dej, dezvoltările urbane se vor îndrepta către ocuparea terenurilor centrale ale orașelor. În urma acestor schimbări în plan politic, centrul preexistent își recâștigă rolul de element structurant în oraș – deși această gândire debutează cu o oarecare ezitare.³⁹

Înțelegerea rolului centrului preexistent din perioada cuprinsă între anii 1958-1965, folosește lucrării pentru construirea unui argument legat de apariția centrelor secundare de la finalul anilor 1970. Dacă până la aceste evenimente, centrul preexistent este oarecum evitat, în jurul anului 1958, centrul redevine un subiect de discuție, atât pentru arhitecți, cât și pentru clasa politică. El primește o definiție, care îl recunoaște ca fiind elementul principal, polarizator al orașului, atât la nivel compozițional, cât și din punct de vedere al importanței social-politice. În cazul orașelor din Transilvania, unde centrul istoric este un nucleu compact și coerent în structura orașului, acesta primește rolul de *centru absolut*.

Cu toate că la nivel morfologic rolul centrului absolut este confirmat ca fiind unul special, țesutul istoric va fi în continuare văzut ca fiind „(...) construit prin încălcarea oricăror reguli de sistematizare - moștenite de la regimul burghezo-moșieresc.”⁴⁰ Urbanismul socialist își păstrează dezideratul - care apare la jumătatea anilor 1940 - de a elimina contrastul dintre centrul și periferiile acestuia. Astfel caracterul *științific* va menține dorința de a înlătura modul de dezvoltare „anarhic” după care aproape toate orașele țării s-au format înainte de ajungerea partidului comunist la putere.⁴¹ Însă de această dată, centrul preexistent este acceptat și este folosit ca *instrument* în afirmarea urbanismului socialist. Prin urmare, intervențiile socialiste din centrele preexistente ale orașelor vor căuta un anumit caracter reprezentativ pentru regimul politic.

Contrar perioadei definite de cvartale, acum *uniformizarea* se dorește a fi făcută de la interior spre exterior, adică din centru spre margini. Această schimbare de perspectivă va oferi și o nouă strategie pentru sistematizarea orașului. Centrul va servi ca element principal în etapizarea lucrărilor din orașe deoarece acum se dorește ca centrul să fie abordat treptat, pe măsură ce populația din centrul istoric este mutată în noile clădiri de locuințe. Din această

³⁷ Lazăr Marian și Vasile Mitrea, *Urbanism*, 91.

³⁸ „Activitatea Urbanistică – La Nivelul sarcinilor Actuale!,” *Arhitectura R.P.R.*, 2 (1959): 3.

³⁹ Marcel Locar, „Pentru dezvoltarea urbanismului socialist,” *Arhitectura R.P.R.*, 4(65) (1960): 7.

⁴⁰ „Calitatea – Obiectivul principal,” *Arhitectura R.P.R.*, 1 (1961): 3.

⁴¹ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 211.

nouă perspectivă vor apărea două acțiuni principale: densificarea centrului și continuarea centrului.⁴²

Acceptarea statutului de *nucleu coordonator* atrage după sine și un studiu aprofundat asupra acestuia. Astfel, centrul unic servește ca reper pentru noile inserții și tot el oferă soluțiile pentru acestea. Cu alte cuvinte, abordarea centrului devine interesantă deoarece el poate căpăta un rol propagandistic. Astfel, în urma abordării zonelor centrale ale orașelor preexistente, noile proiecte arată o grijă pentru reorganizarea rețelelor stradale, pentru asanarea zonelor ocupate de clădiri „necorespunzătoare,”⁴³ sau pentru forma urbană a orașului. În mod cunoscut, abordările socialiste ale începutului de deceniu al șaselea, în materie de locuire apar sub forma așa-numitelor „plombe” sau sub forma unor grupuri de clădiri, denumite și „micro-ansambluri,” care au rolul de a genera spații publice reprezentative în zonele centrale. Deși aceste dezvoltări sunt de cele mai multe ori asociate cu practica marilor ansambluri, plombele și micro-ansamblurile sunt urmările directe ale prevederii schițelor de sistematizare.

*

În abordarea acestor prime tipuri de centre secundare nenumite, este important de subliniat faptul că pentru prima dată în istoria urbanismului socialist locuirea devine instrumentul de formare al spațiului public.

În cazul exemplurilor din orașul Cluj, este interesantă folosirea termenul de *piață* pentru cele mai multe exemple de micro-ansambluri socialiste adiacente orașelor preexistente. Definiția pieței în viziunea primilor ani ai deceniului al șaselea este aceea de element cu rol de centru al vieții politico-sociale și culturale a orașului, dar care înglobează și un tip de centralitate:⁴⁴

*Piețele sunt suprafețe de teren liber, de utilitate publică cu un ancadrament bine definit, rezervate adunărilor și manifestațiilor publice (...) După amplasarea în cadrul localității, piețele pot fi: principale, centre urbane și secundare, centre de cartier.*⁴⁵

Notabil este faptul că în cazul orașului Cluj, terminologia de *piață* este în mod clar și deliberat asociată cu un tip de centralitate. Mai exact, termenul este folosit doar pentru ansamblurile începutului anilor 1960 - Piața Păcii, Piața Gării, Piața Mihai Viteazul, pe care le considerăm ca fiind centrele secundare *nenumite* – dar și pentru intervențiile masive ale anilor 1980 - Piața Zorilor, Piața Mărăști și Piața Mănăstur. Acestea din urmă fiind centrele secundare *numite* ale orașului Cluj. Pentru celelalte dezvoltări socialiste din oraș este folosit concret termenul de cartier – Gheorgheni, Grigorescu sau Aurel Vlaicu.

Lucrarea tratează studiul de caz al proiectului pentru Piața Mihai Viteazul din Cluj, apărut în anul 1960 (realizat de arhitecții Alexandru Nemeș și Ioana Popa). La nivel local acesta este printre primele centre secundare *avant la lettre*. Arhitecții detaliului de sistematizare aspiră la crearea unei succesiuni de spații publice în jurul centrului istoric: Piața Gării⁴⁶ este legată de Piața Libertății (astăzi Piața Unirii) prin Strada Horea, dar și prin Piața Mihai Viteazul, iar la acestea se adaugă Piața Păcii (astăzi Piața Lucian Blaga),⁴⁷ care se va putea lega mai departe de viitoarele cartiere, dar și la centrul existent.⁴⁸ Se întrevide deci o abordare generală a centrului preexistent prin punctarea unor piețe, care poartă rolul de

⁴² Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 211-212.

⁴³ *Ibid.*, 213.

⁴⁴ *Ibid.*, 220.

⁴⁵ *Ibid.*, 223.

⁴⁶ Romeo Rău, „Sistematizarea Pieței Gării din Cluj,” *Arhitectura R.P.R.*, 4(65) (1960): 16-17.

⁴⁷ I. Paiu, „Sistematizarea Pieței Păcii din Cluj,” *Arhitectura R.P.R.*, 4(65) (1960): 18-19.

⁴⁸ Alexandru Nemeș și Ioana Popa, „Sistematizarea Pieței Mihai Viteazul din Cluj,” *Arhitectura R.P.R.*, 3 (1960): 38.

centre secundare. Această rețea are pe de o parte rolul de a structura și de a „corecta” în unele cazuri țesutul preexistent, dar și de a-l continua. Abordarea rețelei reflectă acele idei ale orașului ca *organism*, despre care vorbea și Gustav Gusti în articolul său din anul 1959.⁴⁹

Proiectul manifestă semne ale unei structuri, care pe lângă o *ierarhizare* a centrului existent, caută să realizeze și o ierarhizare proprie. Centrul secundar se ierarhizează pe el însuși, prin formarea mai multor tipuri de spații publice.

Pe lângă „colaborarea” dintre noul centrul secundar al Pieței Mihai Viteazul și centrul istoric, se întrevide și o conlucrare dintre cele două structuri urbane la nivel arhitectural. În abordarea acestui spațiu central din oraș urbanismul socialist își afirmă reprezentativitatea printr-o arhitectură care devine subordonată întregului.

Cu toate că detaliul de sistematizare prezintă o serie de calități, care sunt interpretate recent de arhitectul Vasile Mitrea ca fiind chiar „renovări urbane,”⁵⁰ acesta prezintă doar o situație ideală a proiectului. În transpunerea proiectului în realitate, proiectul întâmpină o serie de probleme care vor duce la renunțarea la unele elemente propuse inițial. O parte dintre problemele întâmpinate se datorează modului de organizare al proiectării din această perioadă, mai exact neaprobatei schițe de sistematizare a orașului. Întregul proiect pentru Piața Mihai Viteazul se dezvoltă de fapt în paralel cu desenarea planului de sistematizare a orașului. De altfel, toate dezvoltările care sunt proiectate în această perioadă în orașul Cluj, au la baza lor doar detalii de sistematizare, sau o serie de studii de amplasament, care ar fi trebuit să fie subordonate schiței de sistematizare. Nerespectarea acestor prevederi duce în final la un mod de lucru *negociat*.

3. Apariția Discursului

Chiar dacă *unitățile urbanistice complexe* apar înainte de anul 1965 și se intersectează și cu practica centrelor secundare *avant la lettre*, vom considera ca reper anul 1965 pentru momentul concretizării unui discurs urbanistic. Acest an marchează și schimbarea conducerii politice, prin moartea liderului politic Gheorghiu-Dej și venirea la conducere în 22 martie 1965 a lui Nicolae Ceaușescu.

Teoria unităților urbanistice complexe are o deosebită importanță în prezenta lucrare deoarece aceasta este de fapt modelatoarea primelor discursuri teoretice legate de centralitate. Dacă în perioada cuprinsă între anii 1960-1964 apar centralitățile secundare înainte ca ele să fie numite sau teoretizate, după anul 1965 apare și teoria. În linii mari, aceasta propune un model care poate fi *uniform* aplicat pe întreaga suprafață a orașului și dorește structurarea acestuia atât în situații complet noi, cât și în intervenția pe zone existente. Unitățile urbanistice complexe urmăresc structurarea orașului în „celule,” care constau în asocierea dintre componenta locuirii și cea a dotărilor. Deci, apare un nou tip de structurare a teritoriului orășenesc și anume modelul *celular*.

*

Teoria unităților urbanistice complexe este amintită de câțiva autori în literatura de specialitate a vremii, însă o lectură atentă a textelor vremii poate evidenția faptul că teoria prinde nuanțe diferite în funcție de fiecare autor. Nu toți autorii se referă la aceleași tipuri de unități urbanistice complexe, iar terminologia folosită diferă considerabil. Astfel parcursul spre marile ansambluri nu este unul liniar, fapt care amână într-o oarecare măsură și apariția unei *centralități* definite în termeni clari. Este bine cunoscut faptul că microraiioanele sunt

⁴⁹ Gustav Gusti, „Construcția,” 34.

⁵⁰ Vasile Mitrea, „Spre o gândire,” 81.

construite în paralel cu emiterea acestor teorii - încă de la începutul anilor 1960 - ceea ce arată și un soi de desincronizare între teorie și practică. Diversitatea de termeni mai poate fi explicată și de factorul temporal. Chiar dacă teoria unități urbanistice complexe se naște la începutul anilor 1960, ea va evolua pe parcursul unui întreg deceniu. Acest lucru poate explica lipsa unei coerențe conceptuale și terminologice în textele de specialitate ale vremii.

Abia spre finalul deceniului al șaselea se ajunge la o oarecare sincronizare în discurs, cel puțin în terminologie. Locuirea din oraș este definită astfel ca putând fi împărțită în trei unități urbanistice complexe. *Complexul de locuințe* este unitatea de bază în organizarea zonelor de locuit.⁵¹ *Cartierul*, care este a doua unitate, și este alcătuit din gruparea mai multor complexe de locuințe⁵² și a unui centru de cartier în care sunt grupate funcțiunile de deservire cu frecvență de solicitare medie, periodică și ocazională.⁵³ Ultima unitate este *sectorul orășenesc*, care reprezintă gruparea mai multor cartiere și care este specifică doar orașelor mari.⁵⁴ Acesta poate avea un centru de sector, care la rândul său poate îngloba funcțiuni de importanță orășenească.⁵⁵ *Grupa de locuințe* este definită ca fiind element component al complexului de locuințe, însă nu este o unitate urbanistică complexă. Așa cum îi spune numele, grupa de locuințe este un ansamblu de clădiri de locuit, care trebuie să acomodeze apartamente pentru 400-2.500 de locuitori.⁵⁶ Tot în 1969 este menționat și cvartalul ca fiind alcătuit dintr-un grup de construcții dispuse în general perimetral pe un teren înconjurat de patru străzi, însă acesta „este considerat o formă de organizare depășită.”⁵⁷

O problemă serioasă pe care arhitecții au avut-o în definirea unităților urbanistice complexe constă în dimensionarea acestora. Problemele legate de dimensionare provin din parametrii dați de suprafața unui complex de locuit, configurația terenului, sau din dimensiunea orașului, deci din contextul care diferă în fiecare situație împarte. Însă „rețetarul” nu poate fi aplicat la fel în toate situațiile.

*

Un aspect care apare în discursul unităților urbanistice complexe și care are potențialul de a rezolva problema dimensionării *unităților*, este dotarea, care acum trebuie să reprezinte extinderea *locuirii*, așa cum afirmă Romeo Rău și Dan Mișuță. Tot dotarea va fi și *elementul modelator* al locuinței și al întregii ierarhii de unități urbanistice complexe. Dotările social-culturale devin acelea care dictează ierarhizarea în diferite grupe urbanistice, dimensiunile acestor grupe, precum și numărul de locuitori dintr-o astfel de grupă. Față de perioada precedentă a micro-ansamblurilor, unde locuirea este elementul principal care ierarhizează spațiu construit, în această perioadă dominantă marilor ansambluri va fi *dotarea*.

Centralitatea acestor ani se manifestă astfel prin intermediul dotărilor. „Radiția” dotării în teritoriu prezintă diferite grade de intensitate. Aceasta se poate raporta la un ansamblu de locuințe în oraș sau poate fi organizată pe specialități în cadrul unei rețele de astfel de obiecte.⁵⁸ Dotarea își manifestă centralitatea prin funcțiunea sa deosebită la nivelul ansamblului și prin zona de interes pe care o poate acoperi, de la un interes la nivel local, la unul zonal, până la cel orășenesc.

⁵¹ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 71.

⁵² Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 71.

⁵³ *Ibid.*, 73.

⁵⁴ *Ibid.*, 71.

⁵⁵ *Ibid.*, 75.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, 53.

Așadar, teoria unităților urbanistice complexe are un dublu rol în abordarea subiectului centralității în perioada socialistă. În primul rând, ea reprezintă primul discurs emis de urbanisții români, care propun structurarea orașului la scări diferite. Rezultatul acestei teorii este de fapt o ierarhizare a *rărității* dotărilor, care se manifestă mai apoi în organizarea locuirii, în funcție de dimensiunea ariei în care acestea *radiază*.

Importantă este în sine formarea unei prime opinii cu privire la centralitate. Dacă centrul secundar *avant la lettre* se formează în urma unor decizii de natură legislativă și economică, următoarele perioade ale urbanismului socialist vor avea la baza lor și un discurs. În mod cert, acesta va avea un rol secundar în discuția despre urbanismul socialist, deoarece în continuare aspectele politice și economice vor fi prioritare în desfășurarea activității de proiectare. Însă, existența unui discurs poate atesta și poate argumenta o serie de alegeri pe care urbanisții acestor ani le fac, cu precădere în orașele secundare, sau în acele orașe ca și Cluj, care încă nu dețin o schiță de sistematizare.

În al doilea rând, această teorie generează două tipuri de centralitate. Primul tip de centralitate este cel care se materializează în perioada cuprinsă între anii 1965-1969 sub forma *centrului ca obiect*. Cel de-al doilea tip de centralitate care se naște acum, dar va fi aplicat ulterior, este centralitatea secundară, care se va materializa prin intermediul centrelor secundare ale anilor 1974-1989.

4. Reevaluările Schiței de Sistematizare pentru Orașul Cluj

În urma abandonului schiței de sistematizare a orașului începută în anul 1960, avizată în 1963 dar neimplementată, se semnează un nou contract în anul 1965 - contractul cu nr. 1/1965. Schița de sistematizare este de această dată proiectată intern, de D.S.A.P.C., însă nici această „nouă ediție” nu va avea un succes imediat în implementare, ea aflându-se încă în faza de avizare în anul 1969.

Așadar, în perioada definirii teoretice a conceptului de *centralitate*, orașul Cluj se află încă în procesul de reevaluare a schiței de sistematizare – documentul care ar trebui să traducă centralitatea în termeni spațiali concreți. Întârzierea adoptării unei schițe de sistematizare a orașului Cluj scoate la iveală un proces greoi și defectuos.

Acest capitol indică pe de o parte faptul că discursurile vehiculate în această perioadă legate de centralitate sunt aproape nule în condițiile unui document care întârzie să apară, deoarece discursurile legate de centralitate nu vor putea fi puse în aplicare. Pe de altă parte, capitolul surprinde prin sursele arhivistice faptul că procesul schiței de sistematizare, este unul mai degrabă negociat, între arhitecții locali și instituțiile care au în sarcină avizarea acestora. Acest lucru va duce la o desincronizare între proiectele care se implementează în continuare în oraș și documentul care ar fi trebuit să le organizeze. Deși tema sistematizării este una secundară în „economia generală a lucrării,” considerăm că ea a trebuit să fie discutată în contextul dezvoltării orașului Cluj în perioada socialistă, pentru a înțelege premisele spațiale și instituționale ale apariției centralităților după anul 1974.

*

În acest capitol este descris și cel de-al doilea moment de cotitură, care ar fi trebuit să rezolve încă o dată problema sistematizării orașelor, și anume cea de-a doua descentralizare a profesiei din anul 1968. Acum sunt înființate Institutele de Proiectare Județene (I.P.J.), în fiecare dintre cele 39 noi județe, care se desprind din cele 16 regiuni ale țării. Tot de acum, apar și Centrele de Proiectare Județene (C.P.J.), aflate în unele capitale de județ. Această distribuție a eforturilor de proiectare în teritoriu este menită să creeze investiții și cu

precădere schițe de sistematizare. Aceasta deoarece odată cu Programul Național de Sistematizare din anul 1971, teritoriul țării trebuie să devină fundalul pe care se desfășoară proiectarea sistematizată.

Ulterior, în martie 1970, Nicolae Ceaușescu dă instrucțiuni cu privire la dispersarea arhitecților în județe. Din anul 1971, toți absolvenții sunt trimiși în județe, pentru a fi repartizați uniform în orașele mai puțin atractive. Atât București, cât și capitalele județelor mai mari - Cluj și Timișoara - au devenit zone „închise” pentru acești noi absolvenți.⁵⁹ În plus, urmând instrucțiunile lui Ceaușescu în ceea ce privește recrutarea și descentralizarea, sunt deschise 3 noi școli de arhitectură în Cluj, Timișoara și Iași. Ele sunt menite să producă absolvenți de o mai slabă calitate decât a celor din capitală, însă ele vor contribui cu siguranță la creșterea cantității de absolvenți. De fapt prin cele trei noi centre educaționale se caută un răspuns rapid asupra problemelor de locuire și sistematizare a orașelor. Acestea produc arhitecți ce dobândesc cunoștințe elementare, numiți „conductori arhitecți”, cu 3 ani de studii. Se remarcă din nou superioritatea capitalei, la fel și dependența „provinciilor” de acesta. Descentralizarea devine problematică în acest context, deoarece este evident că ea nu este introdusă pentru a crește calitatea proiectării în orașele secundare, ci ea are rolul de a majora *cantitatea* de arhitecți.⁶⁰

5. Trecerea de la Directive la Normativitate (1974-1989)

În urma criticilor repetate asupra sistematizării, la începutul anilor 1970 apare un nou val de teorii care sunt vehiculate în publicațiile vremii și care sunt apreciate ca fiind aplicabile în cazul românesc. Printre altele, ideea de *sistem* primește un interes special în această perioadă. Studiarea *sistemelor* în această perioadă se datorează în mare parte dezvoltării *teoriei generale a sistemelor* de către biologul Ludwig von Bertalanffy. Teoria datează din anul 1949, însă ajunge să fie popularizată la nivel global abia în anii 1970.⁶¹

Pe baza studierii sistemelor în teritoriul României, apar echipe de specialiști care elaborează tehnici noi pentru optimizarea și studierea sistemelor. *Sistemul* în România va atrage un interes pentru calcule, acumularea de informație, statistici și analiză. Arhitectul Virgil Ioanid este un adept al teoriei generale a sistemelor și este unul dintre arhitecții care scriu despre importanța culegerii de date pentru analizarea problemelor sistematizării, în volumul său *Sisteme informaționale pentru luarea de decizii în sistematizare*:

Culegerea de informații și date nu reprezintă un scop în sine ci un mijloc pentru a pune ordine în analiza unor probleme complexe, pentru a le concretiza și a le lega direct de

⁵⁹ Dana Vais, „Architects Displaced: Making Architecture at the Periphery in Communist Romania,” în *Proceedings of the Fifth International Conference of the EAHN - European Architectural History Network*, ed. Andres Kurg și Karin Vicente (Estonian Academy of Arts, 2018), 120. Există arhitecți care au văzut o adevărată oportunitate în acest „exil” din capitală. Pentru ei, orașele secundare sunt ascunse de raza vizuală a centrului. Paradoxul este că tocmai aceste locuri periferice sunt o oportunitate pentru unii arhitecți de a câștiga notorietate la nivel național. Liliana Iuga, „<<Don't Tell Me It Cannot Be Done; We Must Reach an Acceptable Solution!>> Politics, Professionals and Architectural Debates in Socialist Romania,” *Studies in History & Theory of Architecture* 6 (2018): 83.

⁶⁰ Ca o temă separată, se va putea observa că din acest moment descentralizarea oferă și un prilej de a deschide discuția despre specificitate locală. Arhitecții devin astfel factori ai dezvoltării care trebuie întocmită uniform la nivel național, dar trebuie să fie și specifică local. Specificitatea va fi o temă care va privi atât urbanismul, cât și arhitectura, acestea se doresc a se manifesta diferit de la oraș la oraș. Dana Vais, „Architects Displaced,” 120.

⁶¹ Teoria este lansată în urma celui de-Al Doilea Război Mondial, care grăbește dezvoltarea unor produse noi care se bazează pe un mix de diverse tehnologii. Spre exemplu dezvoltarea rachetelor balistice, care combină tehnologia mecanică, cu cea electrică și chimică și care mai apoi se bazează pe utilizarea umană – acest tip de sistem planificat în detaliu este unul dintre sursele de inspirație pentru Bertalanffy.

*realitățile economice și sociale, pentru a le utiliza în adoptarea de soluții realiste, viabile și eficiente.*⁶²

Gândirea matematică capătă și ea un loc de cinste în acest proces complex de sistematizare. Unul dintre adepții modelului matematic în sistematizare este arhitectul Mircea Enache. El vede în sistematizare un sistem unitar de variabile și relații care sunt formulate într-un limbaj matematic și care poate ajuta în analizarea și sistematizarea unor comportamente urbane.⁶³

O altă teorie frecvent vehiculată în această perioadă este teoria așezărilor cu rol central.⁶⁴ Nici această teorie nu este una tocmai nouă, deoarece geograful Walter Christaller o dezvoltă în anul 1933. În viziunea sa, centrele sunt așezări care deservește bunuri și servicii zonelor înconjurătoare și au în primul rând un rol economic în teritoriu. Ierarhizarea centrelor se face în funcție de gama și pragul de bunuri, sau servicii, oferite de fiecare loc central, iar poziționarea centrului este dată de distanța maximă pe care oamenii sunt dispuși să o parcurgă pentru a obține un anumit bun sau serviciu.

Teoria lui Christaller este fascinantă în primul rând prin reprezentările grafice care însoțesc teoria sa. Acestea prezintă centrele într-o ordine geometrică absolută, rezultând în structuri aproape *fractalice* - fiecare centru pare să dea naștere altor centre mai mici, care sunt copii în miniatură a centrelor principale. Gustav Gusti numește acest sistem de centre dispersate în teritoriu „structuri sistemice”⁶⁵ și recunoaște că acestea au mai fost abordate de urbanistii români, însă ele nu au fost aplicate. Autorul se referă aici la *unitățile urbanistice complexe*, care au fost aplicate numai la scara cartierului, cu toate că acestea puteau fi aplicate și la scara orașului.

De fapt, reîntoarcerea la cele două teorii lansate în anii 1930 (teoria așezărilor cu rol central) și 1940 (teoria generală a sistemelor), duc și la o oglindire a discursurilor urbanistilor români din perioada interbelică, cu discursul urbanistilor români din perioada cuprinsă între anii 1970-1980. Centrul și sistemul duc la o serie de referiri la *optimizarea* dezvoltărilor urbane, la o „valorificare optimă”⁶⁶ a terenurilor orașelor, sau la dimensionarea optimă a unei localități.⁶⁷

*

Acel *sistem de sisteme* care se va obține prin intermediul centralității, va avea un loc de cinste în discursul anilor 1970. Aceasta deoarece printre prioritățile statului se numără crearea de sisteme atât la nivel național, cât și la nivel local. În condițiile orașelor românești se dorește ca dezvoltarea mediului urban, dar și a localităților rurale, să creeze un sistem interconectat (a se vedea spre exemplu propunerea pentru județele Galați și Brăila).⁶⁸ Importanța *sistemului de sisteme* pentru prezenta lucrare rezidă în faptul că acesta anunță și crearea de orașe polinucleare - idee la care va adera și orașul Cluj-Napoca.⁶⁹ Centralitatea devine din acest moment o unealtă de ordonare a orașului, dar și de urbanizare a acestuia.

⁶² Virgil Ioanid, *Sisteme informaționale pentru luarea de decizii în sistematizare* (București: Editura Tehnică, 1978), 13.

⁶³ Mircea Enache, *Modele*, 59.

⁶⁴ Ironică însă, este preluarea unui model urbanistic care a folosit în special ideologiei naziste. Gustav Gusti, *Forme noi de așezare* (București: Editura Tehnică, 1974), 92.

⁶⁵ Gustav Gusti, *Forme noi*, 95.

⁶⁶ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul*, 11.

⁶⁷ Gustav Gusti, „Forme noi,” 39.

⁶⁸ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul*, 14.

⁶⁹ De acum folosi denumirea de *Cluj-Napoca*, deoarece reamintim faptul că aceasta se schimbă în anul 1974.

Acest lucru implică două aspecte. În primul rând, centralitatea va fi instrumentalizată în densificarea orașului, iar în al doilea rând, centralitatea devine un proces etapizat, care va fi facilitat de sistematizare.

Prin plenara C.C. al P.C.R. din 25-26 martie 1974 are loc introducerea Legii 58/1974 *privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale*.⁷⁰ Acest moment reprezintă trecerea de la *recomandare* la *obligație*. Un alt document important pentru modificarea statutului sistematizării, îl reprezintă Directivele Conferinței naționale a Partidului Comunist Român din iulie 1972, cu privire la sistematizarea teritoriului, a orașelor și satelor, precum și la dezvoltarea lor economico-socială. Acestea preced Legea Sistematizării și prevăd faptul că sistematizarea „trebuie să asigure profilarea și dezvoltarea întregii rețele de așezări urbane și rurale în cadrul unui program național de ansamblu.”⁷¹

Odată cu legisferarea sistematizării, definiția acesteia se schimbă. După introducerea Legii 58/1974, sistematizarea depășește domeniul social-economic, al urbanismului și al amenajărilor. Legea Sistematizării prevede că aceasta trebuie să acorde „asigurarea unor condiții de viață egale pentru toți cetățenii țării,” se ocupă de „valorificarea resurselor din fiecare zonă a țării,” conservarea „frumuseților naturale, protejării pământului, apelor, aerului, pădurilor, zonelor verzi, a monumentelor istorice și de artă” și de realizarea unei infrastructuri edilitare eficiente.⁷²

Așadar, din acest moment sistematizarea nu se mai referă *doar* la planificarea teritoriului și la urbanism, în schimb, ea devine un document prin care economia, componenta socială, echiparea tehnică, industria, forța de muncă, aspecte ce țin de protejarea mediului dar și de potențarea cercetării și a culturii, sunt organizate în teritoriu. Sistematizarea devine instrumentul care oferă răspuns pentru *aproape* toate problemele țării, indiferent de natura și scara acestora. Dacă sistematizarea a fost înțeleasă ca o „activitate eminamente tehnică,” de acum ea trebuie să aibă un caracter mult mai *prospectiv*.⁷³

Având în vedere faptul că sistematizarea a devenit o chestiune care include o gamă mult mai vastă de subiecte, urbanismul, care este definit de același lexicon ca fiind o „disciplină științifică în cadrul sistematizării,”⁷⁴ ajunge să fie depășit ca înțeles. Dacă în deceniul anterior urbanismul și sistematizarea se suprapun în definiție, acum sistematizarea ajunge să *absoarbă* disciplina de urbanism și să reducă doar la o *componentă* a sa. Lexiconul face atenționări inclusiv la faptul că unii arhitecți „folosesc pleonasmul <<sistematizare și urbanism>>”⁷⁵ când de fapt sistematizarea are sensul ei propriu, acela de știință cu caracter pluridisciplinar, iar urbanismul se referă doar la o latură a acesteia.

*

După apariția Legii 58/1974, evidentul interes politic în realizarea de proiecte de sistematizare, precum și dorința de a realiza centrele secundare ale orașului, vor grăbi procesul proiectului de sistematizare din Cluj-Napoca. În anul 1973 apare o nouă revizuire a schiței de sistematizare, prin proiectul cu numărul 109/1973. În linii mari, revizuirea din anul

⁷⁰ Legea nr. 58 din 1 noiembrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/351>

⁷¹ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul*, 31.

⁷² Legea nr. 58 din 1 noiembrie 1974 privind sistematizarea teritoriului și localităților urbane și rurale publicată în Buletinul Oficial nr. 135 din 1 noiembrie 1974.

<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/351>. Art. 1.

⁷³ Gheorghe Sebestyen, „Între sistematizarea de ieri și cea de mâine,” *Arhitectura*, 3 (1974): 10.

⁷⁴ Mircea Cardaș, coord., *Mic lexicon*, 364.

⁷⁵ *Ibid.*, 307.

1973 urmărește includerea tuturor punctelor pe care le prevede Legea Sistemizării, precum și avizarea unui document final care poate permite intervenții la scară mare în oraș. Pe lângă dorința de a structura orașul în *centre*, *noul urbanism* urmărește și obținerea densității, ea fiind speculată în repetate rânduri în actele legislative. Densitatea devine noul standard sub care va sta practica construcției de locuințe. Prin urmare, este interzisă - din nou - construcția în afara limitelor intravilanului.

În aceeași schiță de sistematizare a anului 1973 sunt anunțate și *numite* primele centre secundare ale orașului, care vor avea rolul de a „elibera” zona centrală. Inițial, acestea sunt Piața Mărăști și Calvaria, însă ce de-a doua va ajunge să se extindă sub forma centrului Mănăstur. Pe lângă aceste prime centre secundare ale orașului, mai apare și un al treilea - și ultim - centru secundar și anume centrul Zorilor. Acesta din urmă va însuma de fapt experiența construirii și planificării primelor două centre secundare.

Foarte interesant este că faptul că în schița de sistematizare din anul 1973 este stabilit caracterul central pe care centrele secundare Mănăstur și Mărăști trebuie să îl aibă pentru cartierele din jurul lor. Ele trebuie să devină astfel, acele structuri care coagulează cartiere de locuințe în jurul lor. De observat mai este și faptul că ansamblurile Gheorgheni și Grigorescu, care nu prezintă o formă de centralitate secundară, ci doar acele *centre-obiect* – care în unele cazuri nu au mai fost realizate - sunt alipite la acești noi poli, chiar dacă în realitate, cartierele Gheorgheni și Grigorescu se află la o relativă distanță față de Piața Mărăști, respectiv centrul Mănăstur.

6. Apariția Centrelor Secundare

După cum am mai menționat, discuția despre centralitate are un loc de cinste în discursul anilor 1970-1980. Faptul că este studiat și chestionat *centrul ca structură* a orașului, indică un interes pentru construirea de noi centre, însă de data aceasta, ele sunt un scop *declarat*. Discursul despre centru apare și datorită faptului că orașul, prin noile acte legislative, trebuie să se dezvolte masiv. Acest lucru implică extinderea rețelei și infrastructurii orașului existent, prin care se dorește crearea *sistemului de sisteme*, anticipat de Gustav Gusti. Acest capitol prezintă câteva dintre trăsăturile centrelor secundare în viziunea anilor 1980, precum și implementarea acestora în orașul Cluj-Napoca.

Se revine la ideea apărută la începutul anilor 1960, conform căreia uniformizarea orașului trebuie făcută de la interior, spre exterior, adică pornind din *centrul absolut*, spre centrele secundare. Centralitatea acestor ani, nu mai este înțeleasă ca o excepție în oraș. Centrul unic se dorește a fi de acum o structură morfologică, care trebuie să ajungă la toți locuitorii într-un mod echitabil. Acest lucru face ca repartizarea centrelor în oraș în mod unitar să fie una dintre provocările urbanistilor români.

Centrul este definit acum de asocierea unor *caractere centrale* pe o suprafață extinsă a orașului. Astfel, importanța și puterea centrului este dată tocmai de acele structuri cu caracter central distribuite uniform în tot orașul. Această definiție reflectă acea gândire a *sistemului de sisteme* care facilitează și o gândire „organică” asupra orașului, deoarece în textele anilor 1970 apar multiple referiri la *devenirea* orașului.

Cezar Lăzărescu ilustrează această idee prin exemplul Pieței Mihai Viteazul, din Cluj-Napoca. El spune că piața își îndeplinește scopul de a forma o centralitate cu un rol *specific* în zona centrală istorică. „Situat distanțat pe aceeași direcție, cele trei piețe rectangulare și noua piață triunghiulară la Cluj, (...) constituie cazuri caracteristice care merită toată atenția în sensul deplinei lor valorificări contemporane.”⁷⁶ Astfel, observăm faptul că proiectele pe care le-am numit „centre secundare *avant la lettre*,” și pe care le-am exemplificat prin proiectul

⁷⁶ ⁷⁶ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul*, 124-125.

Pieței Mihai Viteazul, înglobează câteva dintre ideile predecesoare marilor centre secundare, idei care sunt mai apoi reluate în momentul conceptualizării centrelor secundare.

Un aspect important care apare în această perioadă, este definirea unei distincții între *centralitate* și manifestările sale în mediul fizic. *Centralitatea*, este descrisă de fapt de Lăzărescu, prin sintagma de *caracter central*, care este înțeles ca fiind un comportament specific și care face ca un spațiu să fie perceput ca un element de *interes*.

*

Fată de perioada anilor 1960, când dotarea este *centrul* cartierului, dar și elementul generator al acestuia, de la jumătatea anilor 1970 și pe tot parcursul deceniului al optulea, dotarea își pierde rolul coordonator. Ea nu mai dictează dimensiunea cartierului, numărul populației pe care o deservește sau raza de deservire, ci se întâmplă reversul: dotarea va fi generată de împrejurimile sale. Rolul coordonator în așezare este preluat de locuire, care este cea care va impune și nevoia de dotare.

În acest fel, atenția este mutată de la centrul ca obiect arhitectural izolat, la spațiul public adiacent, care însoțește dotarea și care devine centrul compoziției urbane, fie că poartă rolul de piață sau arteră de circulație.⁷⁷

*

În clasificarea tipurilor de centralități din perioada acestor ani, reamintim unitățile urbanistice complexe, teoretizate în perioada anilor 1960. Amintim sectorul orășenesc și faptul că acesta reprezintă gruparea mai multor cartiere și că el este văzut ca fiind specific doar orașelor mari.⁷⁸ Centrului unui sector orășenesc, îi este corespondent *centrul de sector*.⁷⁹ Acesta este echivalentul unui *centru de cartier*, însă el înglobează funcțiuni de importanță orășenească și este acea structură care poate face parte din sistemul policentric orășenesc. Aceste tipuri de unități urbanistice complexe nu au fost construite în perioada anilor 1960, deoarece ele se adresau unei populații de peste 40.000 de locuitori, ceea ce era posibil de implementat doar în capitală. Odată cu accelerarea construcției de locuințe în perioada cuprinsă între 1974-1989, noile cartiere (care înglobează deja mai mult de 40.000 de locuitori), devin fezabile pentru a putea îngloba aceste *centre de sectoare*, care se pot lega la sistemul orașului policentric. De fapt, centrul de sector teoretizat - dar nerealizat - în anii 1960, este centrul secundar realizat în perioada anilor 1980.

Important de această dată, este faptul că principalul formator al centrelor secundare din această perioadă este locuirea. Dotarea și spațiul public sunt de fapt, puternic influențate de densitățile mari pe care le pretinde locuirea acestor ani. Mai departe, amintim că densitatea este unul dintre cele mai importante cerințe ale urbanismului anilor 1970, ideal care se poate atinge doar prin intermediul locuințelor colective. Prin intermediul densității, centralitatea este menită să mențină orașul și sistemul conectate la centrul principal, dar și să ajungă la acea uniformizare a orașului. Locuirea devine astfel, în perioada anilor 1980, programul care susține centralitatea.

⁷⁷ Acum are loc și o reală fetișizare a străzii, precum și a profilului acesteia, care trebuie să includă o atât spații pentru pietoni, cât și pentru mașină. În acest sens, apar o serie de studii cu privire la importanța străzii la nivelul echilibrului psihologic sau la nivel social. Mașina, strada, nodurile dedicate circulației auto și clădirile destinate garării automobilului vor avea un loc de cinste în studiile și proiectele acestor ani.

Sanda Mehedincu, „Strada și orașul,” *Arhitectura*, 3 (1974): 40. Liviu Damian, „Strada ca factor de echilibru psihologic,” *Arhitectura*, 3 (1974): 38. Mihai Macavescu, „Strada în centrul atenției!,” *Arhitectura*, 3 (1974): 38.

⁷⁸ Georgeta Chițulescu și Romeo Rău, *Sistematizare*, 71.

⁷⁹ *Ibid.*, 75.

Cu toate acestea, discursul anilor 1980 nu va reuși să materializeze în realitate aceste aspecte întocmai. Dorința partidului unic și a dictaturii ceaușiste de a consolida o anumită imagine prin aceste dotări însoțite de spațiile lor publice ample, vor crea o imagine monumentală, unde acea dimensiune umanistă și socială a perioadei anilor 1960 va lipsi cu desăvârșire. Din dorința de reprezentativitate, și nevoia centrului de a se extinde este uneori o idee pur *speculativă*. Rolul centrelor secundare de a crea spații reprezentative și impozante va fi evidențiat mai ales în proiectele finalului de deceniu al optulea.

*

O nouă perspectivă asupra modului în care trebuie să fie *aplicat* urbanismul apare în primul rând, în urma speculațiilor din plan legislativ, prin Legea 58/1974 și Legea 37/1975, care prevăd abordarea unui urbanism dens, care respectă un anumit aliniament și regim de înălțime, adică un urbanism de tip *închis*. Argumentul principal pentru această schimbare constă în eșuarea modelului urbanismului deschis. Explorarea urbanismului de tip *închis* este aplicabilă mai ales în orașele din Transilvania, unde noile cartiere care abordează urbanismul de tip deschis „constituie un element contrastant în plus.”⁸⁰ Un al doilea argument este un aparent *revival* al interesului pentru orașul istoric, care reprezintă în fapt originea urbanismului *închis*.

Totuși găsim paradoxal faptul că *noul* urbanism, se dorește a fi construit pe un model tradițional. Urbanismul socialist, care trebuia să producă, „făurirea omului nou, profund devotat socialismului și comunismului”⁸¹ trebuie să se bazeze acum pe trecutul său *burghez*. Aceste contradicții manifestate prin revenirea la modelul istoric marchează de fapt începutul unei perioade peste care domnește confuzia.

Discursul anilor 1980 nu va reuși să materializeze aceste aspecte întocmai. În realitate, dorința partidului unic și a dictaturii ceaușiste de a consolida o anumită imagine prin aceste dotări însoțite de spațiile lor publice ample, vor crea o imagine monumentală, unde acea dimensiune umanistă și socială a perioadei anilor 1960 va lipsi cu desăvârșire. Din dorința de reprezentativitate și nevoia centrului de a se extinde este uneori o idee pur *speculativă*. Rolul centrelor secundare de a crea spații reprezentative și impozante va fi evidențiat mai ales în proiectele finalului de deceniu al optulea.

*

Capitolul tratează studiul de caz al Pieței Mărăști - primul centru secundar apărut în orașul Cluj-Napoca. Deși el este numit *centru secundar* doar după anul 1974, ideea de a construi cele două nuclee (Mărăști și Mănăștur) care ar fi trebuit să degreveze centrul unic, apare încă din anul 1965. Dintre cele două, Piața Mărăști va fi prima, ea bucurându-se de un teren plat, față de al doilea centru secundar, centrul Mănăștur, care este amplasat pe un teren cu o topografie mult mai provocatoare.

Proiectul pentru Piața Mărăști va avea din anul 1965 o istorie tumultuoasă. În anul 1969 apare ideea concursului pentru Mărăști, ale cărui concluzii se stabilesc în anul 1971. Detaliul de sistematizare început de Emanoil Tudose în acest an, va deschide o întreagă serie de documentații care vor avea ca scop implementarea Pieței Mărăști, care va da naștere mai departe cartierului Mărăști. În propuneri cel puțin, cartierul vizează completarea și continuarea pieței Abatorului de la vest și se va întinde până la Piața Avram Iancu, iar la sud

⁸⁰ Cezar Lăzărescu, coord., *Urbanismul*, 57.

⁸¹ Nicolae Ceaușescu, *Propuneri de măsuri pentru îmbunătățirea activității politico-ideologice, de educare marxist-leninistă a membrilor de partid, a tuturor oamenilor muncii* (București: Editura Politică, 1971), 7.

va fi delimitată de versantul sudic al oraşului. În realitate propunerea nu va fi finalizată, deoarece studiul pentru Piaţa Mărăşti se va extinde pe întreaga perioadă a anilor 1980, iar căderea comunismului va duce la nefinalizarea proiectului.

Capitolul redă o serie de secvenţe din parcursul proiectului pentru Piaţa Mărăşti şi încearcă să scoată în evidenţă o serie de caracteristici ale proiectului, precum şi implementarea primului centru secundar al oraşului. Aceste lucruri scot în evidenţă o serie de aspecte problematice care apar la nivelul oraşului Cluj-Napoca şi arată faptul că procesul de proiectare şi construcţie nu a fost unul liniar, ci a fost un proces dictat de chestiuni politice, economice şi tehnologice disponibile la nivel local. Acest lucru va duce la o succesiune de reluări şi reformulări ale proiectului.

*

În final, în cadrul studiilor de caz ale centrului Zorilor şi centrului Mănăştur observăm o relaţie strânsă între o planificare dominată de legea sistematizării şi începutul unui declin în gândirea şi practica de arhitectură. La nivelul oraşului Cluj-Napoca centrele secundare ale oraşului aduc în lumină o instabilitate în discursul politic şi în aspectele administrative ale oraşului, care arată discrepanţe între intenţii şi rezultate concrete.

7. Concluzie

Lucrarea de faţă a prezentat felul în care ideea de centralitate a avut scopul de a defini şi de a *ierarhiza* spaţiul construit în perioada urbanismului socialist, şi a evidenţiat metodele diferite prin care aceasta a fost pusă în aplicare. Teza urmăreşte cronologia apariţiei diferitelor tipuri de centralităţi în oraşul Cluj-Napoca, şi dezvăluie strategiile de articulare a noilor centre secundare, cât şi o serie de discontinuităţi generate de schimbările politice, economice sau legislative. Acestea din urmă scot în evidenţă tensiunile dintre intenţiile politice, discursul teoretic, şi în final, punerea în practică.

Tipurile de centralităţi identificate - centrul secundar *avant la lettre*, centrul ca obiect şi centrul secundar *numit* - nu apar simultan, ci în etape, fiecare dintre acestea fiind influenţate de conjuncturile ideologice, de aspectele economice şi de modificările legislative ale momentului. Potenţialul acestor tipuri de centralităţi coerente, este transformat astfel, într-o succesiune de iniţiative nesincronizate.

Lucrarea dezvăluie faptul că dezvoltarea tipurilor de centralităţi secundare porneşte de la inserţii punctuale, la scara obiectului, ajungând în final la restructurările care au un impact la scara oraşului. Ele oglindesc interesul şi implicarea politică în construcţia oraşelor româneşti şi marchează totodată o evoluţie treptată către un tip de planificare tot mai standardizată şi restrictivă cu privire la rolul arhitectului. Dacă centralitatea apare sub forma unui obiect arhitectural în perioada cuprinsă între anii 1950-1960, pe măsură ce tensiunile politice şi legislative cresc, accentul se mută pe un alt tip de intervenţie. Atenţia spre obiectul arhitectural va fi treptat înlocuită cu o atenţie la scara ansamblului arhitectural şi mai apoi cu o viziune globală asupra oraşului, care va fi ghidată de procesul sistematizării. Această tranziţie duce la diminuarea graduală a importanţei arhitecturii, care devine simplu *instrument* de implementare.

Astfel, chiar dacă fiecare etapă de dezvoltare a centralităţii, vede în modelul de centralitate pe care îl produce, o oportunitate de modernizare urbană şi socială, acestea ajung să marcheze mai curând momente de cotitură în cultura arhitecturală. Cronologia centralităţii

marchează în acest fel și o tranziție de la idealul modernizator, la un formalism birocratic, bazat exclusiv pe indicații politice.

Structura lucrării urmărește cronologia centralității, și o analizează pe trei paliere: la nivel politic, discursiv, și apoi la nivelul implementării centralității în orașul Cluj-Napoca. S-a urmărit așadar relația dintre cadrul ideologic centralizat la nivel național, care se manifestă prin ordine legislative, politice și discursive; și pe de altă parte modul în care aceste mecanisme au fost implementate la nivel local, în orașul Cluj-Napoca. Această dualitate dintre intenție și rezultat, reflectă în final o serie de situații „imperfecte” la nivel local, din punct de vedere al condițiilor tehnice sau al abilităților administrației locale.

Lucrarea începe cu absența abordării unui discurs despre centralitate, când în orașul Cluj-Napoca își fac apariția câteva cvartale de dimensiuni mici. După anul 1960 apar primele inserții în jurul centrului *preexistent*, prin care orașul semnalează o sincronizare timidă cu tendințele urbanistice naționale. În această perioadă *centralitatea* și ideea *ierarhizării* încep să devină preocupări reale pentru partidul comunist, câștigând astfel și interesul urbanistilor. Putem vorbi despre un soi de *maturizare* a gândirii urbanistice, cu toate că aceasta nu vine pe fondul unor dezbateri profesionale cu privire la urbanism, ci ca răspuns la intervențiile liderilor politici Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nikita Hrușciov.

Dorința de a studia subiectul *centralității secundare* este stimulată și de decretele anilor 1958 și 1959 - care urmăresc implementarea schiței de sistematizare - precum și de înființarea Institutelor Regionale de Proiectare (I.R.P.), care vor stabili o serie de schimbări la nivelul profesiei și în plan local. Cu acest prilej este introdusă pentru prima dată dorința de a planifica orașul pe *de-a întregul*. Contrar perioadei anterioare, orașul trebuie să se extindă de la interior spre exterior; adică pornind din centru, spre periferii. Acest lucru duce la studierea unor zone centrale, unde își fac apariția centrele secundare *avant la lettre*. Ele nu sunt încă numite, însă modul lor de funcționare reprezintă principalele trăsături ale centrelor secundare ale anilor 1980. Acestea prezintă o serie de calități arhitecturale, care se deosebesc în istoria „mare” a arhitecturii socialiste din România.

Apariția unui discurs are loc spre finalul anilor 1960, când este definită teoria *unităților urbanistice complexe*, care propune structurarea orașului în „celule” și structuri de celule, care vor da naștere centrului *ca obiect*. Teoria unităților urbanistice complexe este cea care deschide discuția legată de ierarhizare și centralitate. Cu toate acestea, implementarea discursului va fi inconsistentă, politica partidului unic contrazicând teoria și favorizând construcția rapidă a orașelor, într-un mod mai degrabă izolat de orașul preexistent. Uniformizarea dorită de unitățile urbanistice complexe va apărea doar punctual, ceea ce va face ca *unitățile* să devină o serie de excepții în oraș, nu regula. Se revine astfel la ideea construirii orașului de la exterior spre interior.

La începutul anilor 1970 însă, odată cu dorința de afirmare a noului lider politic, Nicolae Ceaușescu, *centralitatea* devine un instrument ideologic, influențat de o dorință de reprezentativitate. Discursul teoretic al vremii preia anumite teorii vehiculate și în anii 1930 și 1940 – perioade marcate de tensiuni politice și de un discurs profund naționalist. Ideile de *sistem*, sau modelul *centralităților dispersate* capătă un loc de cinste în discursul vremii și caută o *hiper-structurare* a orașelor. Această tendință culminează cu apariția *Legii sistematizării*, care devine cadrul normativ absolut pentru viața urbană. În acest context își fac apariția centrele secundare *numite*, concepute ca poli care extind centrul principal al orașului. Centrul este acum văzut ca o structură care se deschide spre întregul teritoriu.

Proiectele implementate în Cluj-Napoca arată că implementarea centralităților este împiedicată de o lipsă de experiență din partea arhitecților - care se manifestă cu precădere la începutul perioadei socialiste - și de un discurs teoretic și politic care se schimbă constant. Studiile de caz mai relevă și faptul că există anumite eșecuri administrative sau vulnerabilități

ale sistemului, unde birocrăția este înlocuită de decizii luate de arhitecții locali. Aceste vulnerabilități se întrevăd în cazul planurilor de sistematizare, care întârzie să apară, precum și în apariția unor detalii de sistematizare care se dezvoltă fără a avea în vedere o strategie la nivelul orașului.

Lucrarea a încercat să redea pe cât posibil *reconstrucția* unor scenarii de avizare a planurilor de sistematizare prin documentele de arhivă, oferind o imagine detaliată asupra procesului decizional și diverse variante de proiect pentru centrele secundare ale orașului. În cazurile în care identificarea planșelor originale nu s-a putut realiza, analiza este completată cu materiale „oficiale” apărute în revista *Arhitectura*, sau în ale publicații contemporane. Astfel s-a urmărit completarea planurilor nefinalizate cu argumentele și rațiunile oficiale ale eșecului lor. În acest sens, lucrarea are și rolul de a completa o „istoriografie a neconstruitului,”⁸² în cadrul căreia procesul de proiectare este mai important decât proiectul realizat. În cazurile în care nu au fost identificate argumentele oficiale pentru nefinalizarea unora dintre proiecte, am considerat nefinalizarea ca fiind una *accidentală*. Însă aceste lipsuri din materialele arhivistice au dus la o ușoară ezitare în a face interpretări.

Un aspect delicat îl constituie relatările subiective ale arhitecților implicați în proiectele vremii. Lucrarea a încercat să trateze aceste surse cu prudență, evitând propagarea acelor „legende urbane,” care nu pot fi susținute prin documente oficiale. În unele cazuri aceste declarații s-au dovedit a fi într-o oarecare măsură verificabile prin intermediul publicațiilor vremii. În alte situații, verificarea acestor declarații a fost imposibilă. În aceste instanțe lucrarea încearcă - pe cât posibil - să rămână imparțială.

Abordarea unei perioade care se desfășoară pe parcursul a trei decenii (1958-1989) a impus într-o primă fază a studiului un real impediment, deoarece scrierea unei istorii cuprinzătoare și „mari” a urbanismului nu a reprezentat scopul acestei lucrări. Lucrarea a încercat să studieze îndeaproape subiectul punctual al *centralității secundare*, însă nu rare au fost ocaziile în care istoria mare ne-a captat atenția, lăsând subiectul centrelor secundare să fie *secundar*. Cu toate acestea, lucrarea de față este o încercare de a reda o istorie punctuală, dar care este ancorată în contextul larg al urbanismului socialist. Recunoaștem totuși, că această *stare de echilibru* a fost una greu de găsit.

*

Lucrarea încearcă să contribuie la textele existente care tratează subiectul arhitecturii și urbanismului socialist din România, în primul rând prin abordarea subiectului *centralității secundare*. Acest aspect a dus mai departe, la definirea și înțelegerea unor termeni folosiți în perioada studiată. Au fost analizați termeni precum *centru*, *centralitate*, *centru secundar* și *centralitate secundară* și modul în care aceste concepte au fost folosite în ierarhizarea orașelor românești în perioada socialistă.

- Lucrarea a încercat să studieze *procesul sistematizării la nivel local*, în Cluj(-Napoca) și să arate că acest proces a fost unul discontinuu, prin studiile de caz. Acest demers oferă o imagine nuanțată și pe alocuri contradictorie a urbanismului socialist la nivel local, chestiune care se află în opoziție cu o perspectiva generală asupra procesului de sistematizare.
- Studiile de caz analizate, Piața Mihai Viteazul, Centrul Mărăști, Centrul Mănăștur și Centrul Zorilor, deși prezentate și în alte publicații, au scos în evidență o serie de aspecte ale diferitelor tipuri de centralități pe care aceste exemple le reprezintă.

⁸² Termen împrumutat de la Daniel M. Abramson.

- Istoria urbanismului socialist din Cluj-Napoca nu a mai fost scrisă într-o lucrare extensivă, decât din perspectiva celor care au trăit în această perioadă. Din acest punct de vedere, lucrarea reia o serie din spusele arhitecților autori ai volumelor despre orașul Cluj-Napoca și le-a comparat cu datele identificate în arhive, sau în publicațiile vremii, pentru a le verifica veridicitatea.
- altă contribuție care poate fi considerată originală este cântărirea dintre discurs și punerea în practică a centrelor secundare. Lucrarea a încercat pe cât posibil să nu se rezume doar la studierea unui discurs legat de centralitate. S-a încercat relevarea unor studii de caz, prin care se poate observa și aplicarea discursului în realitate. Această metodologie a scos în față o serie de tensiuni *între intenție și rezultat*.
- *Interogarea proceselor neterminate* este un alt aspect important al tezei. Folosirea proiectelor *imperfecte*, au evidențiat o serie de eșecuri administrative, economice și chiar și legislative, adică o serie de vulnerabilități interne ale sistemului. Lipsa de resurse de la nivel local afectează astfel realizarea unor proiecte perfecte. S-a încercat căutarea unor istorii care se află dincolo de ceea ce a fost realizat, prin ceea ce „nu a fost niciodată.”
- *Conectarea istoriei locale cu ideologia generală de stat* este o altă chestiune căutată de prezenta lucrare. S-a analizat modul în care un cadru ideologic centralizat a fost transpus într-un cadru local. Acest tip de analiză poate dezvălui ambiguitatea urbanismului socialist din România.
- S-au realizat *interviuri cu arhitecții* care au activat în perioada socialistă și care au dezvăluit o serie de fapte care nu au mai fost publicate până în prezent. De asemenea, în unele situații faptele relatate vorbesc de la sine, iar în cazurile în care acestea prezintă caracteristici de „mit urban” ele sunt cântărite, comparate cu datele găsite și în alte surse arhivistice, sau în lucrări scrise în perioada socialistă.
- Lucrarea aduce materiale grafice identificate în arhivele Consiliului Județean, care sunt inaccesibile publicului. Acestea reprezintă surse importante pentru dezvoltarea orașului și nu au mai fost publicate până în prezent. De asemenea, o serie de imagini și planuri grafice au fost identificate și în arhivele personale ale arhitecților intervievați.
- În același timp, teza oferă și o serie de anexe, unde sunt introduse o actele scrise, care însoțesc unele dintre materialele grafice identificate în arhiva mai-sus numită.
- Nu în ultimul rând, lucrarea încearcă să formuleze o serie de concluzii cu privire la discursul legat de termenii *centru*, *centralitate*, *centru secundar* și *centralitate secundară* pentru a identifica o cronologie a discursului vremii și pentru a releva existența unei intenții teoretice în istoria urbanismului socialist.